

Autheursversie. Citeer als:

Haan, M. J. de. (2008). Opvoeding, migratie & cultuur [Education, migration & culture]. In W. Koops, M. de Winter & B. Levering (Eds.), *Opvoeding als spiegel van de beschaving: Een moderne antropologie van de opvoeding* [Education as the mirror of civilization. A modern Anthropology of Education]. (pp. 75-90). Amsterdam, The Netherlands: Uitgeverij SWP.

Opvoeding, migratie & cultuur

Mariëtte de Haan

Ligt het aan ‘de’ cultuur?

Opvoeding verschilt sterk door de tijden heen en tussen verschillende etnische en sociale gemeenschappen. Welke vorm van disciplineren en controle acceptabel of effectief zou zijn is bijvoorbeeld een terugkerend thema in situaties waar verschillende opvoedingstradities elkaar ontmoeten. Zo roepen de meer harde en directere disciplineringsmethoden van sommige niet-westerse migranten verontwaardiging op bij de middenklasse in Nederland. Andersom hebben deze migranten vanuit hun perspectief op opvoeding weinig begrip voor de vrijheden die Nederlandse jongeren krijgen in hun opvoeding. De vraag die ik in dit hoofdstuk wil behandelen is of het verwijzen naar ‘de cultuur’ van deze verschillende groepen helpt om in het bijzonder de opvoedingspraktijken van migranten te begrijpen en te verklaren. Dat doe ik zowel door veranderingen in het cultuurbegrip in de laatste decennia te bespreken als door het bespreken van een studie over veranderende opvoedingspatronen bij migranten in Nederland.

Is het zinnig om de opvoeding van migranten te verklaren vanuit ‘hun cultuur’? Zijn migranten nog steeds bepaald door de cultuur van herkomst? Of is het juist het onverenigbaar zijn van de cultuur van het land van herkomst en de cultuur van aankomst die hun parten speelt? Moeten we ervan uitgaan dat door het contact met de cultuur van het land van aankomst de oorspronkelijke praktijken uiteindelijk veranderen en opgaan in de nieuwe cultuur? Of geeft de ontmoeting wellicht ook aanleiding tot het ontstaan van nieuwe vormen of het bewust handhaven van oude tradities? En als dat zo is, hoe zien dergelijke transformatieprocessen er dan uit?

In het maatschappelijk debat over integratie lijkt het idee van ‘cultuur’ een nieuw elan te beleven. Werd er eerder vooral op het riskante karakter van het gebruik van cultuur gewezen, door bijvoorbeeld te argumenteren dat cultuur mensen tot hun essenties terugbrengt (ofwel stigmatiseert), geen aandacht toelaat voor individuele verschillen en het de aandacht afleidt van sociaaleconomische verschillen, nu lijkt cultuur opnieuw in de belangstelling te staan. Waar het eerst in het integratiedebat meer ging om de sociaaleconomische positie van nieuwkomers, gaat het nu meer om culturele issues.

Opvoeding als spiegel van de beschaving

Echter, de verwarring over wat we dan precies moeten verstaan onder cultuur is groot. Voorbeelden van discussies gehouden in de nationale media maken dit duidelijk.

De uit de hand gelopen discussie rondom Máxima's uitspraak over 'de Nederlander bestaat niet' en de discussie rondom Ella Vogelaars uitspraak dat uiteindelijk de Islamitische cultuur in de Nederlandse cultuur zal worden opgenomen, maken duidelijk dat er alom verwarring is over vraagstukken van nationale identiteit, en vooral over hoe statisch dan wel dynamisch deze moet worden opgevat. Hoe vluchtig is onze cultuur? Hoe reageert zij op de ontmoeting met andere culturen? Kunnen of moeten we onze cultuur beschermen en is zichzelf niet het resultaat van een eindeloze reeks van ontmoetingen met andere culturen in het verleden? Dit zijn vragen waar het idee van cultuur weer een belangrijke rol speelt. Tegelijkertijd is er verwarring over wat cultuur dan is, of cultuur wel het juiste begrip is dat dit soort discussies kan verhelderen. Er is kritiek op oude interpretaties van cultuur, maar kunnen we wel zonder dit begrip? In dit hoofdstuk wil ik laten zien dat het ervan afhangt welk cultuurbegrip je gebruikt of de genoemde negatieve effecten optreden, en beargumenteer dat een hernieuwd cultuurbegrip juist verhelderend werkt bij het duiden van transformatieprocessen die typisch zijn voor migratie.

Een voorbeeld kan duidelijk maken dat cultuur een lastig begrip is dat gemakkelijk ten onrechte gebruikt kan worden voor de verklaring van opvoeding-gerelateerd gedrag. Hafid is een Marokkaanse jongere die zijn verhaal vertelt in een reportage van de NOS over opvoeding door Marokkaanse vaders (NOS, 1994). Hij groeit op in Nederland en merkt geleidelijk dat zijn ouders hem anders opvoeden dan de ouders van zijn vriendjes. Als hij twaalf is, wordt aan de ene kant duidelijk dat zijn ouders van hem meer zelfstandigheid verwachten dan de ouders van zijn vriendjes doen. Aan de andere kant merkt hij dat de ouders van zijn vriendjes meer investeren in hun kinderen in materiële zin. Zo is het heel gewoon dat zij een fiets cadeau krijgen terwijl dat voor Hafid niet het geval is. Het type relatie dat hij met zijn vader heeft verbiedt hem ook een fiets te vragen. Dit strookt niet met de verwachtingen van zelfstandigheid in zijn thuisomgeving. Hafid besluit dan het heft in eigen hand te nemen en een fiets mee te nemen die hij 'open' ziet staan. Een makkelijkere oplossing dan het aan zijn vader vragen, zo claimt Hafid. Indien we nu dit gedrag van Hafid toeschrijven aan de opvoeding van zijn ouders, bijvoorbeeld door te zeggen dat zij onvoldoende investeren in hun kinderen of onvoldoende toezicht houden, gebruiken we cultuur hoogst waarschijnlijk op een manier die niet vruchtbaar is. We zien cultuur dan als iets wat 'hoort bij' deze groep van ouders en geven geen rekenschap van het feit dat dit opvoedgedrag alsmede het gedrag van Hafid noch per definitie 'hoort bij' de cultuur van herkomst, noch bij die van aankomst. Het is juist de dynamiek van de confrontatie van beide die zorgt voor de specifieke vorm die zowel de opvoeding van de vader als de reactie van deze jongere aanneemt. Ik kom hier aan het einde van dit hoofdstuk op terug met een meer theoretische beschouwing over het gebruik van cultuur.

Culturele verschillen in opvoeding

Over hoe opvoeding tussen culturen en groepen kan verschillen is in de wetenschappelijke literatuur uitgebreid gerapporteerd, vooral vanuit cultuurvergelijkend en ook historisch comparatief onderzoek. Een aantal hoofdlijnen waarlangs je die verschillen (en vooral die tussen westerse en niet-westerse samenlevingen) kunt ordenen zijn volgens mij de volgende.

De mate waarin de wereld van het kind gescheiden is van de wereld van de volwassene

Een belangrijk verschil dat de opvoeding van kinderen bepaalt is de manier waarop de sociale wereld van kinderen wordt onderscheiden van de volwassenenwereld. Wordt er door de volwassene een aparte kinderwereld gemaakt die kinderen afschermt en beschermt van de volwassenenwereld? Worden kinderen eerst in een soort moratorium gehouden waarin zij getraind en voorbereid worden voordat zij tot de volwassenenwereld kunnen toetreden? Of zijn zij vanzelfsprekend deelgenoot en leren zij door geleidelijk steeds meer verantwoordelijkheid te nemen? Scholing zoals ontwikkeld in West-Europa is een voorbeeld van zo'n moratorium en het leren in bepaalde indianengroepen in Zuid-Amerika een voorbeeld van het ontbreken van zo'n moratorium, soms gecombineerd met vormen van leermees-ter-leerlingovereenkomsten zoals in de vroegere gilden.

Opvoeding als spiegel van de beschaving

Ontwikkelingsdoelen, visie op ontwikkeling en visie op opvoeding

Ontwikkelingsdoelen die ouders zich stellen voor hun kinderen variëren sterk per samenleving. In economisch minder welvarende samenlevingen staat bijvoorbeeld overleven sterk voorop terwijl in welvarende samenlevingen iets als zelfvervulling of zelfrealisatie het hoogste ontwikkelingsdoel kan zijn. Verder zijn er sterke verschillen tussen culturen in de mate waarin opvoeding als bewuste en rationele praktijk überhaupt als iets wordt gezien wat noodzakelijk is om de ontwikkeling van kinderen in goede banen te leiden. In veel niet-westerse samenlevingen is de opvoeding als praktijk veel meer verweven met andere sociale praktijken dan bijvoorbeeld het geval is in middenklassegezinnen in de meeste Euro-Amerikaanse samenlevingen. Opvoeding als ‘project’, als een bewust ingezet middel om een ontwikkelingsuitkomst te bereiken is ook veel niet-westerse migranten die naar Nederland komen in eerste instantie vreemd.

Sociaal-communicatieve setting

Ook de wijze waarop de opvoedingsomgeving wordt vormgegeven in termen van sociale relaties tussen opvoeder en kind, de keuze voor wie de sociale partners van het kind zijn en wat de communicatieve status van kinderen is, kan sterk verschillen tussen culturen. Socio-linguïsten lieten verschillen zien tussen westerse middenklassemilieus waar kinderen opgroeien als gelijkwaardige communicatieve partner van de volwassene en onder meer Afrikaanse culturen waarin kinderen respect moeten tonen in de communicatie, bijvoorbeeld doordat zij een volwassene niet direct mogen aanspreken of een vraag stellen. Zo lieten Ochs & Schieffelin (1984) zien dat in de zogenaamde witte middenklassefamilies ouders hun taal aanpasten aan het veronderstelde taal- of cognitieve niveau van kinderen. In de gemeenschappen waar zij onderzoek deden (West Samoa en in Papua New Guinea) werd de taal aan kinderen gericht niet op deze manier aangepast of versimpeld. Terwijl in middenklassegezinnen ouders de ontbrekende informatie voor het kind invulden of hun boodschappen voor hen interpreterden, werden kinderen in deze niet-westerse gemeenschappen juist georiënteerd op de taal van buitenstaanders, onder meer door kleine kinderen zo vast te houden dat ze naar andere sprekers konden luisteren.

Directe kanalisering van gedrag

Ook de wijze waarop volwassenen het gedrag dat zij van kinderen willen kanaliseren, kan sterk verschillen tussen samenlevingen of groepen. Een bekend verschil is directe controle door bijvoorbeeld (lijf)straffen versus indirecte controle door het stellen van regels. Ook verschillen vormen van belonen en straffen sterk, zo komt positieve beloning in veel niet-westerse culturen niet voor hetgeen waarschijnlijk samenhangt met het eerder genoemde verschil in opvoeding, al of niet tot ‘project’ maken. Voorts is er verschil in de mate waarin disciplineren überhaupt als een

optimaal middel tot regulatie van gedrag wordt gezien. In het uiterste geval wordt disciplineren afgewezen en wordt gewenst gedrag geacht voort te vloeien uit de aard van de wederzijdse relatie.

Transformatieprocessen in de opvoeding bij migratie

In de literatuur over opvoeding bij migranten zijn een aantal thema's terug te vinden die iets zeggen over welke opvoedingspraktijken migranten zijn gaan her-overwegen na migratie. Mogelijk is het zo dat deze specifieke patronen beschreven worden vanwege het feit dat het in deze studies gaat om migranten die van niet-westerse naar westerse samenlevingen migreren. In diverse studies wordt gevonden dat migrantenouders moeite hebben met de door hen ervaren vrijheden van kinderen in het migratieland. Zo vinden Suárez-Orozco en Suárez-Orozco (2001) dat latino-migrantenvan mening zijn dat scholen in de Verenigde Staten te weinig discipline hebben. Latino-ouders passen strengere disciplineringsmethoden toe vergeleken met de Amerikaanse middenklasse zoals het onthouden van maaltijden en slaan. Soortgelijke verschillen zijn gevonden voor Marokkaanse migranten in Nederland. Tegelijkertijd vinden we in de literatuur dat migrantenouders juist in de post-migratiesetting meer gaan controleren en strengere disciplineringsmethoden ontwikkelen (Bacallao & Smokowski, 2007; Pels, 1998; Reese, 2002). Zo vond Reese in een vergelijkende studie dat Mexicaanse migrantenouders hun kinderen meer gingen controleren, hun tijd meer structureerden en hun vriendschappen reguleerden in vergelijking met een soortgelijke populatie niet-migrantenvan Mexico. Deze migrantenouders vonden deze strengere controle nodig gezien de onveiligheid die zij ervaarden in de wijken waarin ze woonden.

Een ander terugkerend thema in dit type studies is het feit dat de gezagsrelaties en de daarbij horende conventies in de communicatie tussen ouders en kinderen onder druk komen te staan in migratiesettings. Delgado-Gaitan (1994) laat zien dat de onafhankelijkheid van kinderen en het kunnen argumenteren met volwassenen in de migratiecontext voor Mexicaanse migranten in de VS belangrijker wordt ten opzichte van interdependentie binnen de familie en respect voor ouderen. In Nederlandse studies zien we iets soortelijks bij bijvoorbeeld Marokkaanse gezinnen waar de communicatie tussen volwassenen en kinderen geleidelijk opener en vertrouwelijker wordt en onafhankelijkheid van kinderen een belangrijker socialisatiedoel wordt voor tweede-generatiemigrantenvan ten opzichte van de eerste-generatiemigrantenvan (Pels & De Haan, 2006).

Een derde thema dat in de literatuur terug te vinden is waarin veranderingen in de opvoeding van migranten worden gerapporteerd is de organisatie van steun voor kinderen. Waar in de pre-migratie onderlinge steun wordt benadrukt lijkt er een verschuiving in de post-migratiesetting naar het inzetten op steun voor kinderen (Delgado-Gaitan, 1994). Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat migranten zich extra bewust zijn van het belang van het stimuleren van bepaalde

Opvoeding als spiegel van de beschaving

ontwikkelingsuitkomsten voor hun kinderen in de nieuwe situatie. Migranten gaan vaak achteruit in sociale status na migratie (Suàrez-Orozco & Suàrez-Orozco, 2001) en compenseren dit door te investeren in de volgende generatie. Anderzijds kunnen grote culturele verschillen aanleiding zijn tot meer bewust opvoeden zoals blijkt uit Nederlandse studies waar juist de jongere generatie Marokkaanse ouders meer bewust is gaan opvoeden om kinderen te oriënteren op bepaalde morele en religieuze waarden. Tegelijkertijd sluit dit opvoedingsgedrag aan bij de meer bewuste opvoedingspraktijken onder meer kenmerkend voor de Nederlandse samenleving (Pels & De Haan, 2006).

Een studie naar de reconstructie van opvoedingspraktijken van migranten in Nederland

In een studie naar culturele diversiteit in het onderwijs en de relatie tussen school en thuis bij het verklaren van die diversiteit (NWO-411-21-003) deed ik samen met Ed Elbers onderzoek naar diversiteit in onderwijs en opvoedingspraktijken rondom een multi-etnische school in een wijk in een van de grote steden in Nederland (zie bijvoorbeeld De Haan & Elbers, 2005). Een onderdeel van dit project ging over de ontwikkelingen binnen migrantenfamilies ten aanzien van opvoeding. Achtentwintig migrantenfamilies zijn in 2003 en 2004 bezocht waarbinnen diepte-interviews zijn gehouden en observaties van huiswerkbegeleiding zijn gedaan. Daarnaast zijn opnames gemaakt van gesprekken tussen migrantenouders en leerkrachten. Hier beperk ik mij tot een analyse van de interviews met de migrantenouders die zich richt op de vraag of ouders hun opvoedingspraktijken hebben veranderd in de loop van de jaren en welke opvoedtradities en omstandigheden daarbij een rol hebben gespeeld. Met deze analyse hoop ik inzicht te krijgen in de processen van transformatie van opvoeding die na migratie plaatsvinden. Meer specifiek staan in deze analyse de volgende vragen centraal: 1. Geven migrantenouders aan dat hun opvoedersrol is veranderd door de jaren heen na migratie? 2. Welk type verandering beschrijven zij thematisch gezien en wat is de achtergrond en de richting van deze verandering? 3. Welke tegenstellingen zien zij in opvoedingstradities tussen hun eigen opvoeding en de opvoeding in het land van aankomst en hoe zijn zij met die tegenstellingen omgegaan?

Over de methodologische aanpak van de studie

In deze studie participeerden 28 migrantenfamilies die alle geworven werden via een zogenaamde zwarte school. Wat betreft de etnische achtergrond werd de school gedomineerd door families met een Marokkaanse achtergrond (68 procent van de vaders en 61 procent van de moeders). Voor het overige hadden leerlingen een zeer gemengde achtergrond (Angola, Aruba, China, Curaçao, Ghana, Koerdistan, Maleisië, Pakistan, Thailand en Turkije). De opzet van de studie is zodanig dat ik niet specifiek geïnteresseerd ben in een bepaalde groep maar deze groep vooral

bezie vanuit hun migrantenstatus. Daarbij zijn alle ouders uit deze groep eerste-generatieouders op een uitzondering na. De meeste ouders zijn pas ouder (in de zin van opvoeder) geworden in Nederland maar kunnen gezien de gemiddelde gezinsgrootte in het land van herkomst (SCP, 2005) beschouwd worden als bekend met de opvoeding van jongere broertjes of zusjes of neefjes en nichtjes. Als we de groep uit dit onderzoek vergelijken met andere steekproeven (bijvoorbeeld SCP, 2005), kunnen we zeggen dat over het geheel genomen deze groep representatief is voor de eerste generatie niet-westerse migranten die in de jaren tachtig naar Nederland migreerde. Dat wil zeggen dat deze groep een relatief lage scholingsgraad heeft. Zo heeft bijvoorbeeld 33 procent van de vaders en 48 procent van de moeders geen scholing genoten, terwijl indien men wel is geschoold dat meestal genoten is in het land van herkomst. Ook is deze groep voor een aanzienlijk deel werkloos (41 procent van de vaders en 70 procent van de moeders).

De interviews zijn alle door de auteur gehouden, meestal in het Nederlands en soms met hulp van een vertaler. In sommige gevallen vertaalden oudere broers of zussen voor de ouder. Het interview was met name gericht op de ideeën van de ouders over opvoeding en hoe ouders hun rol definieerden bij het ondersteunen van hun kinderen bij school. Ouders werd gevraagd of zij zich hierin hadden ont-wikkeld of hun opvoeding hadden aangepast en wat de aanleiding hiervoor was. Daarnaast werd hun gevraagd de opvoeding van de eigen ouders of de opvoeding in het land van herkomst als referentiekader te gebruiken om hun eigen opvoeding in Nederland te beschrijven. Verder is de ouders gevraagd of zij hun opvoeding wilden vergelijken met die van andere opvoeders in Nederland (in het bijzonder Nederlandse ouders), en of zij discrepanties ervaarden met de school als het om opvoedingsthema's ging. In de meeste gevallen vertelden ouders ook spontaan hoe zij eventuele verschillen ervaarden en welke strategieën zij hadden ontwikkeld om om te gaan met eventuele discrepanties. Deze interviews zijn op audio opgenomen, getranscribeerd en verwerkt met behulp van MAXQDA-software. Hierbij is een combinatie gehanteerd van kwalitatieve analyses gericht op het herkennen van patronen per analysevraag en het kwantificeren van bepaalde onderdelen van de bevindingen (bijvoorbeeld om de vraag te beantwoorden welk type opvoedingsthema's het vaakst voorkwam).

De analyses waarover ik hieronder rapporteer zijn gedeeltelijk gebaseerd op analyses van Dijcks (2007). De analyses hebben zich voornamelijk gericht op de vraag of migrantenouders hun opvoeding hebben aangepast gedurende hun ouderschap, op welke punten en wat de directe aanleiding hiervoor was. Daarnaast is in deze analyses vooral aandacht besteed aan de verschillen die de ouders ervaarden tussen de eigen opvoedingstradities en die van de school of de Nederlandse samenleving en hoe ouders met eventuele verschillen omgingen. Onder meer is erop gelet of deze opvoedingstradities al of niet als tegenovergesteld of tegenstrijdig werden gezien. Worden opvoedingspraktijken die worden beschreven als typisch 'Nederlands' gepresenteerd als nieuwe inzichten of als iets wat al deel uitmaakt van hun repertoire? En indien ze als nieuw worden gezien, hoe worden deze tradities

Opvoeding als spiegel van de beschaving

gewogen en gewaardeerd? Zien ouders zichzelf meer als verdedigers van de ‘oude’ tradities of meer als leerders van nieuwe tradities? En welke strategieën worden gerapporteerd om eventuele verschillen te overbruggen? Zie voor een uitgebreide methodologische uiteenzetting De Haan en Dijcks (in voorbereiding).

In dit onderzoek wilden we nagaan in hoeverre opvoeding door deze migranten gezien werd als iets dat zich afspeelt ‘tussen twee culturen’. Omdat in het meeste onderzoek over opvoeding bij migranten vaak wel aandacht wordt besteed aan de verschillen in opvoeding tussen het land van aankomst en het land van herkomst maar niet hoe het proces van confrontatie hun opvoedingsideeën beïnvloedt, waren we vooral op zoek naar hoe deze ouders deze confrontaties zouden weergeven in hun verhalen. Hiermee sluiten we aan bij een jonge traditie naar transformatieprocessen in de opvoeding van migranten zoals bijvoorbeeld in het onderzoek van Reese (2002), Bacallao en Smokowski (2007) en Jonker (2003). Het vermoeden was dat de confrontatie met verschillende opvoedingstradities een rol zou spelen bij het weergeven van de ontwikkelingen die zij op dit gebied hadden meegemaakt.

Veranderende opvoedingspraktijken bij migranten

Bijna alle ouders rapporteerden een verandering in hun opvoedingspraktijk in de afgelopen periode, meestal in het bijzonder tussen hoe zij hun opvoeding vormgaven bij het eerste kind in vergelijking met hoe zij dit bij het jongste kind deden (96,2%, N = 27, 1 = missing). Alhoewel dit gegeven op zichzelf niet specifiek hoeft te zijn voor migrantenouders, immers ouders zullen over het algemeen zich als ouder ontwikkelen door de tijd heen, geeft de wijze waarop deze ouders spreken over deze veranderingen aanleiding te veronderstellen dat het hier gaat om specifieke veranderingen die typisch zijn voor de migratiesituatie. Indien we kijken naar wat de aanleiding voor deze veranderingen is, blijkt voor de meeste ouders de confrontatie met andere tradities een rol te spelen (45 procent), naast ervaring: *trial en error* (10 procent), ongewenste ontwikkelingsuitkomsten zoals slechte schoolprestaties of gedragsproblemen (35 procent) en algemene veranderingen in de maatschappij (10 procent) (N = 20, 8 = missing).

Vergelijkend onderzoek waarbij veranderingen in de opvoeding worden vergeleken tussen migrantenouders en niet-migrantenouders lijkt aan te geven dat bij migrantenouders naast algemenere factoren, specifieke factoren een rol spelen zoals de confrontatie met andere opvoedingssituaties en veranderingen in de familiestructuur (Ostendorf, 2008). Ook in deze steekproef is de confrontatie met andere tradities een prominente factor bij het overwegen van het veranderen van het opvoedgedrag. Dit lijkt, ook gezien de bevindingen van Ostendorf, typisch voor de veranderingen die ten minste een deel van de migrantenopvoeders meemaakt.

Wat betreft de soort aanpassingen die ouders zeggen te maken in hun opvoeding konden we over het geheel genomen twee typen responsen onderscheiden. We hebben de ouders overigens niet ingedeeld in type responsen daar in de interviews soms meerdere soorten reacties optraden. Eén type respons was erop gericht meer controle te krijgen over het gedrag van kinderen, een ander type respons werd gekenmerkt door een toenemend bewustzijn van opvoeding als middel om de ontwikkeling van kinderen te beïnvloeden. Dit laatste ging gepaard met een toegenomen investering van de kant van de ouder om ontwikkelingsuitkomsten te beïnvloeden en verantwoordelijkheid op zich te nemen voor het welzijn van het kind. Beide typen responsen worden hieronder geschetst. Alhoewel er een tendens lijkt te zijn binnen de dataset dat de confrontatie met andere opvoedingstradities als aanleiding voor de verandering vooral samen voorkomt met een toenemend bewustzijn van de opvoeding, kon dit verband met deze steekproefomvang niet getoetst worden.

Toegenomen controle en monitoring in een onveilige omgeving

45 procent van de ouders die een inhoudelijke verandering noemden in hun opvoeding (totaal 20) stelden dat zij hun kinderen meer in de gaten zijn gaan houden. Ouders vertelden dat zij meer dan vroeger wilden weten waar precies hun kinderen zich ophielden, vaker waren gaan controleren, maar ook meer regels en grenzen hadden ingesteld. Ouders vertelden dat ze dit nodig vonden gezien de grotere mate van vrijheid die kinderen hadden in de ‘buitenwereld’ vergeleken met de situatie in het land van herkomst. Hierbij geldt als buitenwereld bijvoorbeeld de school en haar omgeving of de buurt. In het land van herkomst ervaarde men meer sociale controle van gezagsdragers en bijvoorbeeld buurtbewoners dan in de huidige situatie. In het algemeen ervaarden ouders de sociale omgeving buiten de directe context van thuis als onveilig voor hun kinderen. Vaak werden verkeerde vrienden genoemd maar ook de onveilige verkeerssituatie werd genoemd als een verschil met het land van herkomst. Naast de ervaren verschillen in termen van de sociale omgeving, noemden ouders ook specifieke gebeurtenissen die hen tot inzicht brachten dat zij hun kinderen intensiever moesten gaan monitoren. Dit waren in alle gevallen ongewenste uitkomsten van gedrag zoals bijvoorbeeld overtredingen die tot politiecontact leidden of spijbelgedrag. Ouders ontdekten dit type gedrag vaak in een laat stadium waardoor zij zich realiseerden dat zij onvoldoende op de hoogte waren van het wel en wee van hun kinderen. Dit leidde vervolgens tot het toegenomen monitoringgedrag bij ouders. Een ouder analyseerde dit probleem tijdens het interview op de volgende wijze:

Opvoeding als spiegel van de beschaving

Voorbeeld 1: Een Marokkaanse moeder, geboren in Marokko heeft kritiek op andere moeders.

- 1 M: Ja, omdat toch mensen gaan inzien van eh, toch veel moeders gaan inzien van hoe ze hoe ze de kring hoe ze leven, de opvoeding die ze hebben die niet kloppen.
- 2 I: Hmm.
- 3 M: Want vrouwen die worden dan eh, zeg maar binnen opgesloten.
- 4 I: Ja.
- 5 M: En de mannen gaan naar buiten.
- 6 I: Hmm, hmm.
- 7 M: En de kinderen die gaan ook naar buiten en de kinderen gaan eigen gang en de moeders zien dat niet, omdat ze dus die vrijheid niet kunnen hebben om de kinderen te opvoeden.
Want op 't kind hoor je controle te hebben en dat hebben zij niet, dat inzicht hebben zij niet.

M = moeder, I = interviewer

Het citaat laat zien dat deze moeder het feit dat moeders opgesloten zitten in hun 'binnenwereld' als oorzaak ziet voor het feit dat zij hun kinderen niet in de gaten kunnen houden. Juist moeders zijn in de Marokkaanse gemeenschap verantwoordelijk voor het monitoren van kinderen, vooral op jongere leeftijd. Deze moeder vertelt later in het interview dat zij andere moeders aanspoort om hun verantwoordelijkheid te nemen en naar buiten te gaan, ondanks de culturele norm dat dit niet gebruikelijk of gewenst is. Deze diagnose werd ook naar voren gebracht door sommige andere ouders uit de steekproef, zij het dat soms andere aspecten naar voren kwamen. Een vader vertelde mij hoe moeilijk het is om in Nederland de kinderen van anderen in de gaten te houden en ouders hierover op de hoogte te stellen. Anders dan in het thuisland, werden deze 'rapportages' als laster opgevat waardoor het rapporteren van slecht gedrag van de kinderen van anderen risico's met zich meebrengt voor het in stand houden van de vriendschappelijke band met andere ouders.

Het ontdekken van de opvoeding in een kindgerichte samenleving

Een ander soort response waarover deze migrantenouders rapporteerden naar aanleiding van het reflecteren over de veranderingen die hun ouderschap had doorgemaakt, had te maken met een toegenomen bewustzijn van, en betrokkenheid bij de opvoeding. Dit kwam voor bij 75 procent van de ouders die een inhoudelijke verandering noemden. Dit soort bewustwording van opvoeding als een taak van ouders, in tegenstelling tot de idee dat de ontwikkeling van kinderen een meer natuurlijk of sociaal gegeven is dat als het ware vanzelf optreedt, lijkt gebaseerd te zijn op het inzicht dat de ontwikkeling van kinderen sturing behoeft. Thema's

die hierbij aan de orde kwamen waren dat ouders meer betrokkenheid toonden bij de ontwikkeling van hun kinderen, meer en anders gingen communiceren met hun kinderen en kinderen meer gingen steunen. Vaak ging dit tevens gepaard met het spreken over kinderen als psychologische wezens alsmede over het proces van ontwikkeling van kinderen, bijvoorbeeld in termen van ontwikkelingsstadia. Ouders presenteerden dit bewustzijn meestal als een breuk met de opvoeding die zij zelf hadden genoten waarbij de eigen ouders als passief of als afwezig werden afgeschilderd. Ouders konden zich dan ook niet baseren op het voorbeeld van hun eigen ouders en presenteerden deze verandering als een taak waar zij relatief alleen voor stonden of die zij zelf moesten ontdekken of uitvinden. Het volgende citaat is een illustratie hiervan.

Voorbeeld 2: Een Marokkaanse moeder, geboren in Marokko, over opvoeding als pionieren.

1 M: Want Karim was was (hierzo?) geboren.

2 I: Ja.

3 M: Ja, het was heel anders, want 't is gewoon heel spannend voor jezelf.

4 I: Ja.

5 M: Want ik heb 't zelf nog nooit meegemaakt, want ik werd nooit

6 I: [groot?]gebracht.

7 M: Nee.

Weet je wel, het was gewoon heel spannend want dan eh, moet je kind begeleiden en op dat moment ga je dan beseffen van hé ik ben moeder en ik heb een rol daarin.

8 I: Hmm, hmm.

9 M: En ik heb een hele belangrijke rol.

10 I: Hmm, hmm.

11 M: Van hoe doe ik, hoe moet ik 't doen om deze kinderen zeg maar goed in de maatschappij te stimuleren.

M= moeder, I = interviewer

In het citaat komt duidelijk tot uiting dat het opvoeden voor deze moeder als een nieuwe, spannende taak wordt ervaren, zie bijvoorbeeld beurt 3. Uit beurt 5 blijkt dat zij zich realiseert dat de wijze waarop zij opvoeding opvat als iets beschouwt wat zij zelf niet heeft ervaren bij haar eigen ouders. De uitdaging om dit in een nieuw land te doen, zie beurt 11, is daarbij een extra dimensie en is voor een deel specifiek voor migranten. Het zich vestigen, en het succesvol zijn in de nieuwe maatschappij vindt immers voor een groot deel plaats door ervoor te zorgen dat de volgende generatie succesvol is. Beide responsen bleken negatief te correleren (Pearson's $R = -.64$) wat erop duidt dat ouders blijkbaar eerder ofwel meer protectief gaan reageren door kinderen te beschermen van de buitenwereld ofwel een meer open opstelling hebben en opvoeding aangrijpen als middel om meer controle op (het succesvol zijn in) die buitenwereld te krijgen.

Reflecties op verschil in tradities

In het interview is ouders gevraagd na te denken over hoe hun eigen opvoeding verschilt van die van hun directe omgeving. Dit werd meestal opgevat als de Nederlandse opvoeding. Over het geheel genomen vonden we twee typen patronen in de manier waarop hun eigen opvoedingstraditie werd gerelateerd aan die van de Nederlandse. Een van de patronen had meer de eigen opvoedingstraditie als uitgangspunt. Hierbij werd er een directe vergelijking gemaakt met de Nederlandse opvoeding en werd de afstand tussen die twee als problematisch of als een moeilijk op te lossen probleem gezien. Een ander patroon van antwoorden was meer open voor nieuwe tradities en werd als een opgave gezien om nieuwe elementen te adopteren waarbij men wel rekening hield met de eigen situatie of de eigen culturele traditie als vertrekpunt. Hieronder volgt van beide reacties een voorbeeld. In het eerste voorbeeld beschrijft een vader de onmogelijkheid om de disciplineringsmethoden die hij traditioneel gebruikt voort te zetten in Nederland.

Voorbeeld 3: Marokkaanse vader, geboren in Marokko, over de onmogelijkheid om traditionele disciplineringsmethoden voort te zetten in Nederland.

- 1 V: Is heel anders (...) een kind bijvoorbeeld heeft iets gedaan, verkeerd op straat gedaan of iets heeft gestolen van een winkel of iets.
- 2 I: Hmm, hmm.
- 3 V: Komt kind naar huis krijgt een klap van ouders of zo, weet je.
- 4 I: Hmm, hmm.
- 5 V: Of ja, zeg maar een hele, hele zware straf.
- 6 I: Hmm, hmm.
- 7 V: Dat mag niet, dat mag niet van het wet, van de overheid.
- 8 I: Nee.
- 9 V: Nee, dat vind ik heel jammer, ouders krijg, krijgen ze daar heel weinig ehh, zeg maar ehh, macht over hun ki, over hun kinderen.
- 10 I: Hier?
- 11 V: Hier in Nederland. (...) Daarom is het ehh, daarom is het ehh, zoveel ehh, misgegaan.
- 12 I: Maar wat zouden die ouders dan voor meer macht moeten hebben dan?
- 13 V: Ehh, hun kinderen, ze moeten hun kinderen op hun manier op- opvoeden.
- 14 I: Ja.
- 15 V: Ja, op hun manier, op ons op ons eigen manier opvoeden.
- 16 I: Hmm, hmm (.) maar ehh, maar dat, dat, dat kan dus hier niet blijkbaar?
- 17 V: Dat kan, n-nee.

V = vader, I = interviewer

Deze vader redeneert duidelijk vanuit het referentiekader van de traditionele Marokkaanse opvoeding wanneer hij in beurt 13 en 15 claimt dat het beter zou

zijn indien migranten toegestaan werd op hun eigen manier op te voeden. Opvoeding in de nieuwe situatie is er een van tegenoverstelling van tradities en van een problematische situatie als gevolg daarvan. De andere reactie die we vonden in de interviews was er een waarbij de opvoeding in Nederland meer wordt gezien als iets wat opvoeders zelf uitvinden, al of niet gestimuleerd door de confrontatie met andere tradities. In het onderstaande voorbeeld neemt een Marokkaanse moeder afstand van de opvoeding van de vorige generatie opvoeders (beurt 5), en beschrijft dat de opvoeding van de jongere generatie opvoeders meer individualistisch is (beurt 8).

Voorbeeld 4: Marokkaanse moeder, geboren in Marokko, over de ‘nieuwe’ opvoeding van jonge migrantenouders.

- 1 M: (...) ja, dat is wel, de jongere mensen zijn aan het veranderen.
- 2 I: En die als je, als je kijkt naar die [oudere generatie dan
- 3 M: ??? ja
- 4 I: Hoe zijn die anders?
- 5 M: Ja, die zijn heel anders opgevoed, omdat ze niks beter weten en die willen, die willen hun kinderen opvoeden, zoals ze (zelf/zijn?) opgevoed.
- 6 I: Ja
- 7 M: Die willen de kinderen dat ze dit niet moeten doen en dat ze dat niet moeten doen en dan eh van ja niet echt vrijheid en dan zijn ze streng als je wat zegt (...) dan gaan ze slaan en 't hoor niet,
- 8 M: (...) iets zelf, (gaan?) eigen opvoeding en vroeger was dat van eh poosje terug was dat dan dat je ouders mee bemoeien met je opvoeding, (opa en oma?) bemoeiden, neven en nichten bemoeiden mee, en nou is dat dus niet meer, dus iedereen heb zoiets van het is mijn kind en ik voed mijn eigen kind op mijn eigen manier.

M = moeder, I = interviewer

Vaak vonden we bij het tweede type vergelijking met de Nederlandse opvoeding een houding waarbij ouders elementen uit beide opvoedingstradities wogen, balancerden tussen deze tradities en probeerden om ze zodanig in te passen dat een voor hen aanvaardbare praktijk ontstond. Hierbij troffen we zowel een kritische houding alsmede een waarderende houding aan ten opzichte van Nederlandse opvoedingspraktijken. Alhoewel we, waarschijnlijk door de kleine aantallen, geen significante verbanden konden aantonen tussen de eerder genoemde responsen en de manier waarop opvoeders tradities vergeleken, lijken deze twee factoren aan elkaar gelieerd. De trend die uit de interviews naar voren kwam was namelijk dat ‘Nederlandse’ opvoedingspraktijken zoals de in Nederland ervaren verhoogde aandacht voor de kinderlijke ontwikkeling en het idee dat ontwikkeling stuurbaar is vaak verwelkomd werd. Dus: een positieve houding naar de Nederlandse traditie gaat dan samen met het overnemen van dit type opvoedingsgedragingen. Dit in tegenstelling tot de reacties op de disciplineringswijzen en het monitoren van

Opvoeding als spiegel van de beschaving

kinderen waarbij men meer sceptisch reageerde op Nederlandse opvoedingspraktijken en de afstand tussen tradities alsmede het problematische karakter van het overbruggen van deze afstand werd benadrukt. Dus het meer monitoren en strakker disciplineren gaat dan samen met een afwijzende houding naar de Nederlandse opvoeding. Alhoewel hierover niets definitiefs gezegd kan worden op grond van onze analyses, lijkt het hier te gaan over zowel een thematische kwestie (sommige opvoedingstradities worden eerder geadopteerd dan anderen) alsmede een reactie die typerend is voor bepaalde groepen migranten waarbij het vooral de jongere generatie ouders is die eerder geneigd zal zijn om tradities opnieuw te overwegen en nieuwe posities in te nemen. Hierbij put men uit zowel de meegebrachte tradities als de aangetroffen tradities.

Samenvattend kan gesteld worden dat de analyses duidelijk laten zien dat het beschrijven van de opvoeding van migrantenouders als ‘anders’ dan de Nederlandse of dan de middenklasseopvoeding ten minste een heel beperkt beeld oplevert. Ten eerste laat de analyse zien hoe deze opvoedingspraktijken veranderen door de tijd heen, dat wil zeggen zoals door de opvoeders zelf ervaren. De confrontatie met andere tradities en ongewenste ontwikkelingsuitkomsten lijken de ontwikkeling van deze migrantenopvoeders sterk te bepalen. Ten tweede laat de analyse zien hoe migrantenouders hun eigen opvoedingspraktijk plaatsen ten opzichte van Nederlandse opvoedingspraktijken. De positie die ingenomen wordt ten opzichte van de Nederlandse opvoeding lijkt een relevante factor te zijn in hoe de opvoeding opnieuw wordt vormgegeven na migratie.

Tot slot: de zin van het gebruik van ‘cultuur’ bij het verklaren van opvoedingsgedrag van migranten: de dynamiek van de confrontatie

In het begin van dit hoofdstuk is de vraag gesteld hoe zinnig het is om ‘cultuur’ als begrip te gebruiken voor het begrijpen van de verschillen tussen de opvoeding van migrantenouders en die van Nederlandse ouders. Ik heb gesteld dat dit niet zinnig is indien cultuur opgevat wordt als iets wat ‘hoort bij’ een bepaalde groep zonder dat rekening gehouden wordt met de dynamiek van confrontatie van tradities, die zo kenmerkend is voor migratie. Auteurs als Papastergiadis (2000), Homi Bhabha (1994) en Stuard Hall (1997) hebben beargumenteerd dat de eigen identiteit of culturele tradities altijd worden gevormd in het proces van de interactie met de ander. Om te begrijpen hoe nieuwe identiteiten of culturele praktijken worden gevormd, moet niet gekeken worden naar bijvoorbeeld alleen het beginpunt of het eindpunt maar juist naar processen van transformatie. Die processen zijn niet altijd gelijk binnen de leden van een bepaalde etnische groep of generatie of tussen etnische groepen. Zo’n soort benadering kan verklaren waarom bepaalde migrantenpraktijken niet langzaam veranderen zoals in de middenklassepraktijken in het land van aankomst of waarom soms stagnatie optreedt bij aanpassingsprocessen.

In lijn met recente interpretaties van het cultuurbegrip binnen de antropologie moeten we cultuur niet opvatten als iets wat geassocieerd dient te worden met een bepaalde plaats van oorsprong. Vooral in migratiesettings is het zinnig om cultuur op te vatten als interactieprocessen die plaatsvinden tussen het ‘hier en nu’ en ‘daar en toen’ ofwel tussen de meegebrachte en aangetroffen cultuur (Haan & Leander, submitted). Door het bestuderen van de ontmoetingen, confrontaties en processen van vertaling kunnen we bij uitstek culturele verschillen begrijpen, die in het bijzonder in migratiesettings gekenmerkt worden door een hoge mate van diversiteit in tradities. In deze studie hebben we een dergelijke opvatting van diversiteit of van cultuur vormgegeven door aandacht te besteden aan de transformatieprocessen die migrantenouders hebben meegemaakt alsmede door hun te vragen welke tradities zij als referentiekader hanteren en hoe zij hiermee omgaan. Hierdoor hebben we hun opvoedingspraktijken kunnen beschouwen als ‘in transitie’ en als tussen twee culturen in bevindend. Zo kunnen we de relatieve desoriëntatie op het gebied van disciplineren zoals die in het onderzoek naar voren kwam begrijpen als een te grote afstand tussen disciplineren in het land van herkomst en het land van aankomst. Of zo kunnen bepaalde onzekerheden van jonge migrantenouders beter begrepen worden indien men hun opvoeding ziet als een proces van losmaken van de collectivistische opvoeding van de oudere generatie opvoeders. Dit is een grote winst ten opzichte van visies die de tijdelijke ‘afwezigheid’ of het problematische karakter van disciplineren of opvoedings-onmacht bij bepaalde groepen migrantenouders toeschrijven als horend bij een bepaalde culturele traditie, gekoppeld aan het land van oorsprong.

Literatuur

- Bacallao, M. & Smokowski, P. R. (2007). The costs of getting ahead: Mexican family system changes after immigration. *Family Relations*, 56, 52-66.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge.
- Delgado-Gaitan, C. (1994). Socializing young children in Mexican-American families: An intergenerational perspective. In: P. Greenfield & R. R. Cocking (Eds.), *Cross-cultural roots of minority child development*, (pp. 55-86). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Dijcks, I. (2007). *Opvoedingstradities en pedagogische rollen na migratie*. Unpublished Masterthesis Utrecht University.
- Haan, M. de & Elbers, E. (2005). Peer tutoring in a multi-ethnic classroom in the Netherlands: A multi-perspective analysis of diversity. *Comparative Education Review*, 49(3), 365-388.
- Haan, M. de & Leander, K. (submitted). *The construction of ethnic boundaries in classroom inter-action through social space*.
- Haan, M. de & Dijcks, I. (in voorbereiding). *Child raising practices after migration: The reconstruction of parenting in a migration setting*.
- Hall, S. (1997). Old and new identities old and new ethnicities. In: A. King (Ed.), *Culture, globalisation and the world-system: Contemporary conditions for the representation of identity*, (pp. 31-68). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Opvoeding als spiegel van de beschaving

- Jonker, M. (2003). *Een miskende revolutie. Het moederschap van Marokkaanse vrouwen. (An unacknowledged revolution. Motherhood among Moroccan women)*. Amsterdam: Aksant.
- NOS (1994) Documentaire getiteld 'Vaders en Zonen'.
- Ochs, E. & Schieffelin, B. (1984). Language acquisition and socialization: Three developmental stories. In: R. Schweder & R. LeVine (Eds.), *Culture theory: Essays in mind, self and emotion*, (pp. 276-320). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostendorf, I. (2008). *Changing child rearing practices of migrants in comparison with Dutch parents' changes*. Utrecht: Utrecht University.
- Papastergiadis, N. (2000). *The turbulence of migration: Globalization, deterritorialization and hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- Pels, T. (1998). *Opvoeding in Marokkaanse gezinnen in Nederland. De creatie van een nieuw bestaan (Child rearing in Moroccan families in the Netherlands. The creation of a new existence)*. Assen: Van Gorcum.
- Pels, T. & Haan, M. de. (2006). Socialization practices of Moroccan families after migration: A reconstruction in an 'acculturative arena'. *Young*, 15(1), 69-87.
- Reese, L. (2002). Parental strategies in contrasting cultural settings: Families in Mexico and 'el norte'. *Anthropology and Education Quarterly*, 33(1), 30-59.
- SCP (2005). *Jaarrapport integratie 2005*. Den Haag: SCP.
- Suárez-Orozco, C. & Suárez-Orozco, M. M. (2001). *Children of migration*. Cambridge: Harvard University Press.